

Beeld: ANP Foto

Bijna Allerzielen. Vanouds bezoeken katholieken op of rond 2 november het kerkhof. Nog altijd leeft in het katholieke zuiden het gebruik om op die dag op het graf van geliefden een pot witte chrysanten te plaatsen. Wit als teken van het eeuwige leven waaraan de gestorvenen volgens het geloof deelhebben. Maar het zijn al lang niet meer alleen mensen van katholieke komaf die rond 2 november de begraafplaatsen bezoeken. Onder namen als *Allerzielen Alom* en *Allerzielen in 't licht* vinden her en der in het land drukbezochte herdenkingsbijeenkomsten plaats. Over het eeuwige leven, laat staan het laatste oordeel, wordt daar doorgaans niet gesproken, maar honderd procent seculier zijn zulke bijeenkomsten zeker ook niet. Geen *hardcore* geloof dus, eerder *religion light*.

Volzin vindt in Allerzielen een aanleiding om voor u het hedendaagse 'rituele landschap' te verkennen. Dat landschap is rijk geschakeerd, zo blijkt uit de rondgang die Frieda Pruim maakt. Nu de kerken hun rituele monopolie allengs zijn kwijtgeraakt, treedt er een regiment van nieuwe rituelenverschaffers aan. En dat is maar goed ook, want hoe moest het zonder hen verder? Zonder rituelen kunnen mensen immers niet, daarover is zowel de humanist als de monnik het eens. "Ik ben blij dat rituelen weer mogen onder humanisten, want zonder belangrijke momenten te markeren in je leven kun je niet verder", aldus humanistisch geestelijk verzorgster Neanske Tuinman. Volgens 'postmodern monnik' Thomas Quartier is de mens is van nature een ritueel wezen, een *homo ritualis*, die verlangt naar de overschrijding van de grenzen van zijn bestaan. "Het zoeken daarnaar verbindt mensen met elkaar, niet perse een geloof in God, want dat hebben velen niet meer."

Hopelijk zal het lezen van de special in deze aflevering van *Volzin* voor u een zinvol ritueel zijn. • (JvH)

*
Special

Special: Rituelen voor nu

ZONDER RITUELEN KUNNEN WE NIET

Allerzielenviering in het
Amsterdamse Vondelpark.

Rituelenexplosie onder buitenkerkelijken en ongelovigen

RITUELEN TE KUST EN TE KEUR

Rituelen zijn niet langer het monopolie van kerken. Ook buitenkerkelijken en ongelovigen ontdekken de waarde ervan op gedenkwaardige momenten. Humanistische ritueelbegeleiders en vrijzinnige theologen zijn hen graag van dienst. "Ik heb geen vooropgezet plan, ik luister naar ieders persoonlijke wensen."

Tekst: Frieda Pruim

Het academisch jaar van de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht werd eind augustus geopend met een ritueel. Alle aanwezigen schreven een wens voor zichzelf op een briefje en een wens voor de universiteit op een ander briefje. De wensen voor zichzelf, op eetbaar papier, mochten vervolgens worden opgegeten om ze te 'verinnerlijken', de wensen voor de universiteit werden op-

gelost in een vaas met water, waarin een gemengd boeket bloemen werd geplaatst. Zo konden ze tot bloei komen. Bedenkster van dit ritueel was humanistisch geestelijk verzorgster en docente Neanske Tuinman (43). Haar bedrijf *De nieuwe Traditie* verzorgt sinds 2003 rituelen op maat. "Ik heb bijvoorbeeld iemand begeleid bij het afscheid nemen van een relatie, een ritueel verzorgd tijdens de viering van iemands vijftigste verjaardag en

een oudjaarsbijeenkomst in een mannen-gevangenis, waarbij we briefjes verbrandden waarop stond wat de gevangenen achter zich wilden laten."

Rituelen definieert zij als "een geheel van gestileerde handelingen waarmee mensen op symbolische wijze uiting, ordening en zin geven aan een belangrijke gebeurtenis in hun leven." Het doet haar deugd dat de Universiteit voor Humanistiek 'ruimte voor rituelen' tot jaarthema heeft gekozen en in januari begint met de eenjarige *Celebrantenopleiding* voor ritueelbegeleiders. "Lang is er onder humanisten weerstand tegen rituelen geweest omdat ze associaties oproepen met religie. Maar ze kunnen ook verwijzen naar een ander betekenisuniversum, zoals de natuur of een gedeelde identiteit, zoals bij de Dodenherdenking. Ik ben blij dat rituelen weer

Universiteit voor Humanistiek:
opening academisch jaar.
Midden: Neanske Tuinman.

FOTOLILIAN VAN ROOIJ

Marian Geurtsen tijdens herdenkingsritueel 'Allerzielen in 't licht'.

mogen onder humanisten, want zonder belangrijke momenten te markeren in je leven, kun je niet verder. Zonder afscheid geen nieuw begin.”

Collectief

Hoe je rituelen eigentijds kunt vormgeven, beschrijft Tuinman in een boek dat volgend jaar verschijnt, een bewerking van haar doctoraalscriptie uit 2002. “In mijn visie moeten zowel iemands persoonlijke levensverhaal als een collectieve betekenisgeving in herkenbare symbolen en verhalen tot uitdrukking komen. Veel humanisten en atheïsten zitten alleen op de persoonlijke lijn; gelovigen leggen van oudsher vooral de nadruk op het collectieve. In specifiek humanistische rituelen geloof ik niet zo. Ik put uit onze christelijke en voorchristelijke traditie en maak die passend voor deze tijd. Bijvoorbeeld het aansteken van kaarsen kan zowel door christenen als humanisten als teken van hoop beleefd worden.”

Al sinds de jaren vijftig worden er huma-

nistische uitvaartvieringen gehouden, waarbij vrijwilligers een verhaal houden over de overledene. Dat gebeurt nu zo’n 1500 keer per jaar. Eind jaren negentig kwamen daar relatievieringen bij, begeleid door professionals (zie kader blz. 36). Die zijn nog een stuk minder bekend en worden nog maar circa tien keer per jaar gehouden. Met radiospotjes brengt het Humanistisch Verbond dit aanbod nu onder de aandacht.

Uit recent onderzoek van deze organisatie blijkt dat bijna de helft van de leden behoefte heeft aan een aanbod van humanistische rituelen om uit te putten op belangrijke momenten in het persoonlijke leven. Velen van hen hebben ook be-

**‘Ik maak de traditie
passend voor onze
tijd’**

hoefte aan rituelen op vaste momenten in het jaar, zoals een midwinter- en een voorjaarsviering, een seculiere variant op Kerst en Pasen. “Daaruit spreekt een wens tot gemeenschapsvorming met gelijkgezinden”, aldus Wilma Reinders van het Humanistisch Verbond. “Ik denk dat veel niet-gelovigen daar behoefte aan hebben.”

Rituele explosie

Ritueelkundige en katholiek theologe Marian Geurtsen (50) haalt oude christelijke gedenkdagen onder het stof vandaan en maakt ze aansprekend voor gelovigen van nu. Zo ontwikkelde ze vijf jaar geleden *Allerzielen in 't licht*, toen ze nog bij het bisdom Rotterdam werkte. “Kunstenaar Ida van der Lee was toen al bezig met *Allerzielen Alom*, een seculiere dodenherdenking, met gebruik van christelijke symbolen. Ik wilde Allerzielen weer herkenbaar maken voor katholieken. Dat begon in twee parochies; nu wordt het in zestien parochies gedaan. Op Allerzielen, 2 november, is de begraafplaats open, je kunt een pastor ➔

Annegien Ochtman leidt huwelijksritueel in Franse kasteeltuin.

vragen een graf te zegenen, je kunt brieven schrijven aan je overleden dierbaren en hun namen laten zingen op een gregoriaanse melodie.”

Ze dacht ook mee over de rituelen tijdens een kerkelijke viering om de afronding van de transitie van haar partner van man naar vrouw te vieren en een nieuwe zegen over hun huwelijk te vragen (*zie kader blz. 44*). Op dit moment is ze bezig met de ontwikkeling van ‘quartermperdagen’: bezinningsdagen waarop je de balans van je leven opmaakt. “Dit soort dagen is al ontstaan in de vierde of vijfde eeuw, voor wie niet veel naar de kerk ging maar wel christelijk was. Later gebeurde het opmaken van de balans in de katholieke kerk vooral op vastendagen en in de protestantse kerk op de biddag en dankdag voor gewas en arbeid. Dan legde je je werk voor

Aart Mak: “Steeds losser van de kerk.”

‘Niet God, maar de mens staat centraal’

God neer en vroeg daar de zegen over. De quartermperdagen kunnen vorm krijgen als kwartaalretraite in kloosters voor ongebonden ongelovigen, maar zijn ook toepasbaar in parochies en gemeentes. Door af en toe pas op de plaats te maken, voorkom je een burn-out.”

Rituelen in een kerkelijke context vinden steeds minder plaats, blijkt uit cijfers van onderzoekscentrum Kaski. Dat geldt met name voor de rooms-katholieke kerk. Zo halveerde de afgelopen tien jaar het aantal kinderen dat katholiek gedoopt werd, het aantal katholieke huwelijksvieringen daalde met 61 procent en het aantal katholieke uitvaarten met een derde. In 2012 werd nog 16 procent van de Nederlandse kinderen christelijk gedoopt; 12 procent van de huwelijken en 32 procent van de uitvaarten vond plaats in een katholiek of protestants kerkgenootschap. Hoeveel rituelen daarbuiten plaatsvinden, is niet bekend, maar deskundigen signaleren een toename sinds de jaren negentig. “Met de secularisatie verdwenen aanvankelijk ook de rituelen, want die waren in strijd met de ratio”, legt Geurtsen uit. “Maar ook ongelovigen ontdekten dat het leven niet altijd maakbaar is. Rituelen zijn een goede manier om vorm te geven aan moeilijke te beheersen en te verwoorden emoties. Daardoor maak je ze hanteerbaar.”

Vleugje spiritualiteit

Niet-kerkelijke rituelen worden niet alleen door humanisten en andere seculiere ritueelbegeleiders begeleid, maar ook door vrijzinnig predikanten zoals Aart Mak (62) en Annegien Ochtman-De Boer (60). Twee derde van de mensen die voor hun uitvaart aankloppen bij Maks organisatie *MomenTaal* is rand- of onkerkelijk. Hetzelfde geldt voor 90 procent van de klanten van Ochtmans bedrijf *Ritualiter*. “Bij de meesten is geen sprake van God, maar wel van een vleugje spiritualiteit”, licht zij toe. In haar recente boek *Nieuwe rituelen* verwijst ze naar onderzoek uit 2014 van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Daaruit blijkt dat vier op de tien buitenkerkelijken zich niet rekent tot de atheïsten of agnosten, maar gelooft in een God of zoiets als een hogere macht. *MomenTaal* bestaat sinds 2012 en komt voort uit Maks werk voor *Kerk zonder Grenzen*, dat radioprogramma’s verzorgt in Noord-Holland. Samen met zijn collega’s begeleidt hij acht à tien uitvaarten per maand. Ochtman begeleidde sinds de oprichting van *Ritualiter* in 2006 circa honderdvijftig huwelijken en honderd begrafenissen. Ze was ook betrokken bij asbestemmingen, scheidingsrituelen, sterfdagherdenkingen en euthanasie, waarvan ze er een aantal beschrijft in *Nieuwe rituelen*.

Met haar boek wil ze mensen vooral op het spoor brengen van dit soort rituelen die nog niet zo bekend zijn. “Veel nieuwe vormen, zoals scheidingsrituelen, waaien over uit de Verenigde Staten. Die kunnen

een helende functie hebben. Belangrijke onderdelen zijn: uitspreken dat de kinderen uit liefde zijn geboren, de trouwbelofte aan elkaar teruggeven en een nieuwe belofte doen, omdat je altijd samen ouders van de kinderen blijft (*zie kader blz. 40*). Bij euthanasie is het belangrijk om uit te spreken dat alle naasten achter deze beslissing staan.”

Ze benadrukt dat het toewerken naar een ritueel minstens zo belangrijk is als het ritueel zelf. “Je denkt erover na, dus het overkomt je niet. Mensen die willen trouwen vraag ik op te schrijven waarom ze dat willen, waarom met deze partner en op wat voor manier. Ik vraag ze ook wat ze elkaar willen beloven, wat de valkuilen zijn in hun relatie en wat ze kunnen doen om die goed te houden. Een enkele keer leiden de gesprekken ertoe dat een stel er vanaf ziet om te trouwen. Op elke trouwdag stuur ik de gehuwden een mailtje met het advies de trouwbelofte er nog eens bij te halen. Als ze dat doen, is de kans dat hun huwelijk slaagt groter. Bij een uitvaart laat ik in de gesprekken de hele geschiedenis van de overledene de revue passeren. Dat heb ik nodig om een goed verhaal te kunnen houden, maar voor de nabestaanden is het net zo belangrijk. Zonder begeleider slaan mensen die stap vaak over.”

Wandeling

De meeste rituelen die Ochtman en Mak gebruiken zijn varianten op de rituelen zoals die in religieuze tradities gebruikelijk zijn, dus echt nieuw zijn ze meestal niet. “Soms besprenkel ik de kist met water”, vertelt Mak. “Zo leg ik een link met de doop waarmee het leven begon. Daarbij zeg ik dat de overledene uit het water tevoorschijn is gekomen en dat hetzelfde water hem, wie weet, naar een ander bestaan draagt. Ik gebruik ook wel de symboliek uit de katholieke ziekenzalving: ik noem de ogen die gezien hebben, de voeten die hebben gelopen en de handen die hebben gewerkt. Daarmee nemen we afscheid van iemands lichaam.”

Bijna elke ceremonie van Ochtman begint met een lichtritueel. De vier elementen aarde, water, lucht en vuur duiken geregeld op in de vieringen. Er klinken vaak favoriete liedjes, zoals ‘Mag ik dan bij jou’ van Claudia de Breij, teksten van verpleeg-

Marian Geurtsen:
“Emoties hanteerbaar
maken.”

huispastor Marinus van den Berg, het zandverhaal van Kahlil Gibran, gedichten van Toon Hermans en verhaaltjes van Toon Tellegen. Maar ook – soms bewerkte – bijbelteksten zoals Prediker 3 (‘Alles heeft zijn tijd’) en het Loflied op de liefde van Paulus.

“Soms gieten we bestaande onderdelen in een nieuwe vorm”, vertelt Ochtman. “Zo begeleidde ik een huwelijk tijdens een wandeling, waarbij de mannen en de vrouwen in het gezelschap via verschillende routes naar een vuur liepen, waar de trouwbelofte werd uitgesproken. Of we nemen een ritueel uit een andere traditie over, zoals bij het huwelijk tussen een Thaise en een Nederlandse man. Zij werden met bloemen aan elkaar verbonden en hielden hun handen tegen elkaar boven een bak met water. De oudsten in het gezelschap liepen langs, goten water over de handen van de partners en spraken een persoonlijke wens uit.”

Sterretje

Aart Mak publiceerde onlangs *Uitvaartwijzer*, een opvolger van zijn wat kerkelijker getoonzette boek *Met stomheid geslagen* uit 2006. “Ik ben steeds losser van de kerk komen te staan”, legt hij uit. “Maar ik geloof nog steeds dat voorgangers een belangrijke rol hebben bij uitvaarten. Zij kunnen de regie voeren, zodat de nabestaanden kunnen rouwen, ze kunnen troosten, zorgen dat alle aanwezigen bij de viering betrokken worden, een waarheidsgetrouw beeld

schetsen van de overledene en iemands levensverhaal laten uitstijgen boven het individuele, met universele verhalen en symbolen.”

God hoeft daarbij wat hem betreft niet (letterlijk) ter sprake te komen. “Tijdens de voorbereiding van de uitvaart leg ik uit wat ik zelf geloof en zeg ik dat ik open sta voor andere visies. Ik kies voor taalgebruik dat past bij overledene en nabestaanden en waar ik zelf ook achter sta. Als vermoeden komt God in elke uitvaart wel aan de orde. Als een familielid bijvoorbeeld denkt dat moeder nu een sterretje aan de hemel is, dan gebruik ik dat beeld. En met het oplaten van ballonnen suggereer je dat er misschien iets van iemand naar boven gaat. Tien jaar geleden had ik nog de behoefte om de christelijke traditie ter sprake te brengen, maar ik ging me afvragen: waarom eigenlijk? Als God bestaat, heeft hij mijn verdediging niet nodig.”

Ook Ochtman heeft ‘totaal geen zendingsdrang’. “Eerst richtte ik me op mensen die nog enige affiniteit met de kerk hadden. Al snel ontdekte ik dat er ook bij buitenkerkelijken vraag was naar ceremonies met inhoud. Het verschil is dat daarin niet God centraal staat, maar de mens of mensen om wie het ritueel draait. Dat vind ik heel terecht. Ik vraag hen wel naar hun geloof, om de juiste toon te kunnen treffen. Als ik met gelovigen én ongelovigen te maken heb, zoeken we naar woorden en symbolen waar iedereen achter staat. Vaak krijg ik de vraag: wat is gebruikelijk? Maar wat doet dat ertoe? Ik heb geen vooropgezet plan, ik luister naar ieders persoonlijke wensen.”

Rituelen verwijzen volgens haar naar liefde, niet per se naar God. “Persoonlijk heb ik wel een vermoeden van het Hogere, maar daarin ben ik bescheiden. In mijn slotwens verwijs ik er wel naar. Als ik een Keltische zegen uitspreek die begint met ‘Moge de koestering van de aarde er voor je zijn’, hoort de een daarin een verwijzing naar het Hogere, de ander vindt het gewoon mooie woorden. Daarmee bedien ik iedereen.” ●

Aart Mak: *Uitvaartwijzer* (Boekencentrum, 160 blz., € 17,50); Annegien Ochtman-de Boer: *Nieuwe rituelen* (Forte Uitgevers, 192 blz., € 19,95).

Thomas Quartier:
"De wetenschap bracht
mij in het klooster."

Ritueeldeskundige Thomas Quartier is een postmoderne monnik

'VAN RITUELEN WORD JE EEN BETER MENS'

Elk mens is volgens Thomas Quartier ten diepste een 'homo ritualis': hij wil door rituelen de grenzen van zijn bestaan overstijgen, of hij nu gelovig is of niet. Dat ontdekte hij door onderzoek, maar ook in zijn privéleven. Zijn verlangen naar dagelijkse rituelen bracht hem in het klooster. "Iedereen moet zijn eigen klooster creëren."

Tekst: Frieda Pruim
Beeld: Vincent van Gaalen

Wat moet zo'n mate-loos, uitbundig type als jij in het klooster", krijgt Thomas Quartier (43) nogal eens te horen. "Júist voor mij is de abdij een goede plek om in balans te komen", legt hij dan uit. "De dagelijkse rituelen daar zorgen ervoor dat ik spiritueel wakker blijf in mijn hyperactieve bestaan."

Vijf jaar geleden werd de docent rituele en liturgische studies aan de Radboud Universiteit Nijmegen 'seculier oblaat' in de benedictijnse Sint Willibrordsabdij (ook wel 'abdij Slangenborg' genoemd) in Doetinchem. "Dat houdt in dat je als lekenlid van de orde de wijsheid van het klooster in de wereld probeert uit te dragen", verduidelijkt hij. "Ik had behoefte aan een traditie om mijn leven ritueel vorm te geven. De benedictijnse traditie met haar nadruk op rituelen vond ik inspirerend."

Het verlangen om in te treden groeide, dus begin dit jaar werd hij lid van de monnikengemeenschap en ging hij in de abdij wonen. "Daarbij hoort dat je bepaalde dingen niet meer doet, om zo ruimte te maken voor het hogere. In het klooster leef je volgens de waarden van kuisheid, bezitloosheid en gehoorzaamheid. Kuisheid houdt in dat je geen exclusieve relatie met iemand hebt, ook niet in lichamelijke zin, anders kun je geen gemeenschapsleven leiden. Bezitloosheid betekent dat je in gemeenschap van goederen leeft; gehoorzaamheid dat je niet altijd je eigen willetje kunt volgen, je moet voegen in het grotere geheel. Voor mij als bourgondisch type is het goed dat ik van bepaalde dingen af moet zien, niet elke spontane neiging kan volgen. Ook voor mensen die niet in een klooster wonen, kan dat een inspiratiebron zijn."

Hij werkt nog steeds op de universiteit van Nijmegen en sinds kort ook in Leuven. "Buitenshuis werken is uitzonderlijk bij de benedictijnen, maar ik krijg die mogelijkheid omdat mijn kloosterleven en mijn werk in elkaars verlengde liggen. Daarvoor ben ik onze gemeenschap dankbaar. Je zou me een postmoderne monnik kunnen noemen. Eenvoudig is het trouwens niet om steeds over te schakelen in een andere versnelling op de universiteit." Voor zijn werk vindt hij het van grote

waarde dat hij nu zelf een ritueel leven leidt. "Ik miste diepgang in mijn onderzoek. Door het levensexperiment dat ik ben aangegaan, begrijp ik nu van binnen uit wat rituelen voor mensen kunnen betekenen. Dat maakt mijn colleges, boeken en lezingen volgens mij geloofwaardiger. De wetenschap bracht mij dus in het klooster; het klooster is nu het kader van waaruit ik die wetenschap bedrijf. Dat is een existentiële wending in mijn leven. Het heeft mijn vak veel spannender gemaakt. Maar ik ben blij dat ik vóór mijn kloosterleven het wetenschappelijke handwerk heb geleerd. Daardoor kan ik mijn bevindingen goed onderbouwen."

Zoeken

De mens is volgens Quartier van nature een ritueel wezen, een *homo ritualis*. Hij heeft behoefte aan structuur en verlangt naar zelftranscendentie: het overschrijden van de grenzen van zijn eigen bestaan. "Het zoeken daarnaar verbindt mensen met elkaar, niet per se een geloof in God, want dat hebben velen niet meer. Rituelen hoeven dus niet traditioneel religieus te zijn."

Waar rituelen naar verwijzen, hoeft wat hem betreft dan ook niet benoemd te worden. "Er zijn bijvoorbeeld veel meer mensen die door een kaarsje te branden contact maken met een geliefde overledene dan mensen die zeggen dat ze in de hemel, laat staan in God, geloven. In het ritueel gaat het om wat je dóét, niet op de eerste plaats om wat je gelooft. In onze abdij buigen bezoekers bij het zingen van 'Eer aan de Vader, de Zoon en de Heilige Geest', terwijl ik er mijn hand niet voor in het vuur durf te steken dat ze dat allemaal onderschrijven."

Zou hij er geen moeite mee hebben als dat niet zo zou zijn? "Helemáál niet. Nee joh, ik heb zelf ook mijn vragen en twijfels. Zoeken en ontvankelijkheid staan voor mij centraal. Als abtjbezoekers zeggen: 'Ik weet niet of ik geloof, kan ik dan wel mee-

doen aan de dienst?', zeg ik: 'Als je maar op zoek bent'. Door te handelen kan geloof ontstaan. Kijk maar naar je eigen kindertijd: wat op religieus gebied indruk heeft gemaakt, is bijna altijd wat je gedáán hebt, niet wat er in de catechismus stond."

In navolging van oud-hoogleraar rituele studies Ronald Grimes onderscheidt hij drie soorten rituelen: riten, ritualisering en ritualisaties. "De rite is de traditionele variant, bijvoorbeeld de zondagse kerkdienst. In de jaren negentig ontstonden daar buiten de traditie allerlei creatieve varianten op, zoals in een kring rond het vuur op het strand dansen om je huwelijk te vieren. Dat kun je ritualisering en noemen. Rituelen kwamen in de mode."

Voor veel mensen zijn riten te oubollig en ritualisering te zweverig. "Zij zeggen helemaal geen rituelen te hebben, maar uit mijn onderzoek blijkt dat die er soms toch onbewust wel zijn. Als je bijvoorbeeld altijd met je partner danst op *The lady in red*, omdat dat nummer gedraaid werd toen je elkaar voor het eerst ontmoette, heeft dat meer betekenis dan alleen maar een dansje doen. Dat kun je een ritualisatie noemen, net als met aandacht een maaltijd delen met vrienden of met je gezin. Dan overstijgt het de behoefte aan verzadiging waar het om draait als je op het station in de gauwigheid een hamburger naar binnen werkt."

Het klooster beschouwt Quartier als een 'ritueel laboratorium', omdat daar het hele leven is geritualiseerd. "De liturgie van de diensten ligt vanuit de traditie vast, dus die kun je een rite noemen. We eten in stilte terwijl er wordt voorgelezen uit de Bijbel. Ook dat is een traditie en dus een rite geworden. Hoe je geestelijke teksten leest en mediteert, is minder voorgeschreven. Ik mediteer bijvoorbeeld graag terwijl ik wandel door het bos. Dat is een ritualisering. Als ik de abtjgangen dweil, kun je dat als ritualisatie zien. Ik vind het lang niet altijd inspirerend, maar het is meer dan schoonmaken alleen; het maakt deel uit van het hele spectrum van mijn rituele leven."

Ritueel trauma

Quartier heeft er geen moeite mee als mensen hun eigen invulling geven aan rituelen. Maar het is lastig om dat vanuit ➔

Rituelen hoeven niet per se religieus te zijn

het niets te doen, zonder 'spirituele humus', schrijft hij in zijn boek *Liturgische spiritualiteit*. Een religieus of humanistisch kader kan die voedingsbodem zijn. "Stel dat een geestelijk verzorger aan het sterfbed van je zieke partner komt en tegen je zegt: wat zou u willen? Daar huur je hem nu juist voor in! Het andere uiterste is dat hij binnenkomt en zonder overleg zijn kunstje doet. Daar zit ook niemand op te wachten."

Uit eigen ervaring weet Quartier hoe belangrijk de aanwezigheid van een geestelijk begeleider bij het overlijden van een dierbare kan zijn. "De dood van vader op mijn negentiende was een ritueel trauma. Toen

hij gestorven was, werden mijn moeder en ik door de verpleegkundige meteen naar huis gestuurd. Ik heb hem niet meer kunnen aanraken. Er was niemand die zei dat dat kon. Uit mezelf durfde ik dat niet, dus ik was gebaat geweest bij een duwtje in de rug van een pastor, bijvoorbeeld in de vorm van een ziekenzalving."

Een open aanbod werkt het best, weet hij uit zijn onderzoek naar rouwrituelen: "De geestelijk verzorger stelt bijvoorbeeld een zalving voor, en vraagt de zieke welke tekst hij wil dat er daarbij gelezen wordt en of er een voorwerp is dat hij wil overdragen aan een dochter of zoon, bijvoor-

beeld een theepot of een horloge die al generaties in de familie is. Authenticiteit is essentieel. Een ritueel werkt niet als iemand daarin niet zichzelf kan zijn."

Maar de geestelijk verzorger hoeft zijn oren ook weer niet helemaal te laten hangen naar zijn 'cliënt', vindt Quartier. In zijn recente boek *Anders leven* onderstreept hij het belang van vervreemding. "Daarmee bedoel ik dat rituelen moeten breken met het alledaagse. Hedendaagse ritueleaanbieders, met alle respect, zijn er soms iets te veel op uit om mensen alleen maar te pleasen. Een ritueel schudt juist wakker als het tegendraads is, tegen de haren in-

Nieuwe rituelen, 1

HUMANISTISCH HUWELIJK

Politicooloog Tomas Zwinkels (30) en de Britse psychologe Felicity Turner (29) – beiden aan het promoveren – trouwden in september 2014 tijdens een humanistische relatieviering in de Brabantse open lucht. Een week eerder huwden ze in Engeland voor de wet.

"Door het huwelijk van mijn zus realiseerden we ons dat je op je eigen manier kunt trouwen mét een ceremonie, maar zónder focus op God", vertelt Felicity. "Tomas ontdekte op internet dat je voor zoiets een humanistische begeleider kunt inschakelen. Met Ivonne van Akkeren klikte het meteen." Tomas vult aan: "Zij stelde ons goede vragen, waardoor we helderder kregen

waarom we precies wilden trouwen. Het was een unieke kans om daarnaar zelfonderzoek te doen. Ze deed ook suggesties voor rituelen, maar stelde vooral vragen: welke muziek spreekt jullie aan, welke teksten raken jullie?" Als locatie kozen ze voor een open plek in het bos in Uden, een kwartier lopen van het huis van Tomas' ouders. "We voelen ons meer verbonden met de natuur dan met een anoniem gebouw", zegt Felicity daarover. "We wandelen hier veel en sindsdien roept deze plek mooie herinneringen op." Vanuit het ouderlijk huis liepen zo'n zestig dierbare vrienden en familieleden met Ivonne naar de plek van de ceremonie, waar Felicity's broer ze ontving met gitaarmuziek. Tomas en Felicity namen andere routes en ontmoetten elkaar op een heuvel. Samen daalden ze vervolgens naar het gezelschap af.

Tijdens de ceremonie klonken boek- en filmfragmenten en werden favoriete nummers van het stel gedraaid. "We hadden Ivonne ook verteld over hoe verschillende vrienden ons gevormd hebben. Zij bedankte hen daarvoor namens ons", vertelt Felicity. "Onze ouders bedankten we door ter plekke een vijgenboompje te stekken en hen elk een stek te overhandigen. Ondertussen kregen alle aanwezigen een halve vijg te eten. Daarmee symboliseerden we dat we elkaar willen voeden."

"Voor mij waren onze persoonlijke woorden aan het slot het hoogtepunt", vervolgt Tomas. "Eerst hebben we elkaar verteld wat we voor de ander voelen, daarna hebben we de belofte uitgesproken dat we samen willen groeien en ook buiten onze relatie om zorgzaam voor anderen willen zijn. Felicity heeft veel daarvan op papier gezet; mijn hart smolt bij haar formuleringen."

Beiden waren het meest geraakt door het delen van deze belangrijke gebeurtenis met de mensen om hen heen. Tomas: "Veel mensen pinkten een traantje weg. Ik voelde dat ze zich met ons verbonden voelden en onze keuze begrepen. Ook mijn ouders, die zelf niet zijn getrouwd, omdat dat in hun tijd stond voor conformisme." Felicity: "Vrienden met een aversie tegen trouwen hebben we laten zien hoe het ook kan. Eén van hen zei zelfs dat deze viering het meest betekenisvolle was dat hij ooit had meegemaakt. Het gevoel van verbondenheid hield aan tijdens de maaltijd aan lange tafels en het dansen." Ook nu nog werkt de ceremonie door. Tomas: "Door hardop en in aanwezigheid van anderen uit te spreken hoe we in het leven staan, voelen we ons daaraan gebonden. In een conflict met een collega zijn we nu bijvoorbeeld vergevingsgezinder." ●

(Frieda Pruim)

Tomas en Felicity trouwden in het bos.

FOTO: COBUS VAN DER POEL

strijkt. Daarom zullen we in een abdijdienst bijvoorbeeld nooit een tekst schrappen omdat we bang zijn dat die onze bezoekers niet bevalt. We nodigen ze uit om zich open te stellen voor het traditionele. Dan kan ze een inzicht of gevoel worden geschonken dat ze anders nooit hadden gehad.”

Getij

Waarom vindt Quartier rituelen zo belangrijk, niet alleen op scharniermomenten zoals geboorte en dood, maar juist ook in het dagelijks leven? “Omdat mensen er beter van worden”, zegt hij stellig. “Als je geen rituelen in je leven introduceert, loop je het risico de wezenlijke momenten te missen, waarop je iets geschonken wordt. De kerkdichter Jan Wit heeft dat mooi verwoord: ‘Wie de getijden verwaarloost, wordt door het getij overspoeld.’ Daarom raad ik iedereen aan om in zijn eigen bestaan een klooster te creëren.”

Maar hoe doe je dat concreet? “Probeer enkele vaste momenten op elke dag even rust te nemen. Het kan al genoeg zijn om daar een paar minuten voor te reserveren. Als ik niet in het klooster ben, begin ik zelf de dag met het lezen van een psalm, maar dat zou ook een gedicht kunnen zijn. ’s Avonds kun je een korte dagreflectie doen: aan de hand van een tekst, of door in je dagboek te schrijven. Het is ook belangrijk om ergens tussendoor even echt pauze te nemen, hoe lastig dat ook kan zijn. Probeer wekelijks een rustdag te nemen en de nieuwe week bewust te beginnen. Dat hoeft je niet religieus in te vullen, het kan ook een wandeling met je kinderen zijn, maar probeer dan oog te hebben voor de natuur om je heen. Ook naar kunst kijken kan je ontvankelijk maken.”

Het ritueel dat hem persoonlijk het meest dierbaar is, is de stilte in de abdijkerk voorafgaand aan de eerste ochtenddienst van kwart over zes. “Als die dienst er niet zou zijn, zou ik daar niet zitten. Ik ben dus dankbaar voor het rituele kader van het klooster dat mij daartoe de gelegenheid biedt. De heilige Benedictus kreeg voorafgaand aan zo’n vroege ochtenddienst eens een mystiek visioen. Dat heb ik nog niet gehad. Maar soms ervaar ik wel innerlijke vrede. Als dat een op de tien keer gebeurt, ben ik al heel tevreden.”

Een ritueel is nooit louter individueel, vindt

Sommige ritueel-aanbieders zijn er te veel op uit om te pleasen

Paspoort

Thomas Quartier (Kranenburg, Duitsland, 1972) is ritueeldeskundige en monnik.

1993: studie theologie en filosofie in Nijmegen.

2007: promotie op rooms-katholieke begrafenisrituelen.

v.a. 2006: docent rituele en liturgische studies, Radboud Universiteit Nijmegen, o.a. onderzoek naar moderne rouwrituelen.

2010-2014: seculier oblaat bij de benedictijnen in Doetinchem.

v.a. 2013: gasthoogleraar Benedictijnse Universiteit Sant Anselmo in Rome.

v.a. 2014: wetenschappelijk medewerker Titus Brandsma Instituut Nijmegen.

v.a. 2014: hoofddocent liturgische en monastieke spiritualiteit, KU Leuven.

2015: lid van de monnikengemeenschap in Doetinchem.

Boeken: *Liturgische spiritualiteit. Benedictijnse impulsen* (Berne Media, 2013); *Anders leven. Hedendaagse monastieke spiritualiteit* (Berne Media, 2015).

Quartier. “Er hoeven niet per se andere mensen bij aanwezig te zijn, maar als ik de rozenkrans van mijn oma bid, voel ik mij met haar en via haar met mijn familie verbonden. En als abdiygasten geïnspireerd door hun kloosterbezoek thuis dagelijks gaan bidden of mediteren, voelen ze op die momenten een band met de broeders. Het blijft wel waardevol om af en toe ook fysiek met anderen samen te komen. Dat verhoogt de intensiteit van de ervaring, want de mens is ten diepste een lichamelijk wezen.”

Communiekindje

Quartier signaleert dat de behoefte aan rituelen in onze samenleving groeit: “De secularisatie gaat zeker niet gepaard met minder vraag naar bijvoorbeeld huwelijks- en uitvaartrituelen. Ze veranderen alleen van vorm. En de kloosters en meditatiecentra zitten voller dan ooit. Blijkbaar zoeken mensen houvast voor hoe ze hun eigen leven ritueel kunnen vormgeven. De huidige tijd geeft ze de ruimte om dat op hun eigen manier te doen.”

De behoefte aan rituelen is dus van alle tijden, maar de huidige gefragmenteerde samenleving vergroot volgens hem nog de behoefte aan structuur. “Daar komt nog bij dat bij de jongste generaties de allergie voor religie is weggefallen. Zij kunnen tegenwoordig weer rustig in de kerk zitten en alle rituelen open over zich heen laten komen. Dat zie ik ook bij mezelf: ik kan weer zo vroom als een communiekindje in de kapel buigen. Tien jaar geleden zat ik daarvoor nog te veel in de weerstand tegen het keurslijf van mijn jeugd. Noem het een tweede naïviteit. Het brengt een verwondering teweeg die ik probeer te delen.” Christelijke rituelen zullen alleen overleven als de kerk zich laat inspireren door het kloosterleven, meent Quartier. “De huidige parochies en gemeenten staan te veel los van de gemeenschap en het dagelijks leven. Het zijn bijna service-instellingen geworden. Willen ze toekomst hebben, dan moeten ze een soort klooster worden, een plek waar ritueel wordt samengeleefd, bijvoorbeeld door een dagelijks getijdegebed. Pastores en vrijwilligers komen nu al veelvuldig naar het klooster om die geest op te snuiven. Hopelijk zal dat doorwerken in hun eigen kerk.” ●

Schuld, schaamte, zonde en vergeving

GOD VERLEENT ONS ASIEL

De biechtstoel wordt in de meeste kerken nog maar zelden bezocht – zo er überhaupt al een aanwezig is. Toch ziet aartsbisschop Joris Vercammen 'een grote toekomst' voor het ritueel van vergeving en verzoening. "Aan de uitgestoken hand van de kerk, de medechristenen, word ik opnieuw opgetild tot de hoogte van mijn menselijke waardigheid."

Tekst: Joris Vercammen
Beeld: ANP Foto

Biechtgesprek tijdens r.-k.
Wereldjongerendagen.

Is het niet beklemmend om in een omgeving te werken waarin schuld zo nadrukkelijk aanwezig is?" Een gevangenispastor vertelt mij dat hem deze vraag met enige regelmaat gesteld wordt. Schuld boezemt angst in en daarom rust er een taboe op. Het idee van schuld als een persoonlijke verantwoordelijkheid voor een bepaald gedrag voelt bedreigend. Daarom is zij haast onbespreekbaar. In de kerk heb ik dezelfde ervaring. Misschien is dat begrijpelijk, omdat ze nog steeds herstellende is van een recent verleden waarin in kerkelijke kring primair de schuld van de persoon de aandacht kreeg, eerder dan zijn of haar lijden, laat staan zijn of haar emancipatie. Daarbij werd vaak al te zeer de nadruk gelegd op de menselijke onmacht. Die onmacht werd in de erfzonde geprojecteerd. In bepaalde kringen van vooral reformatorische christenen leidde een en ander tot een ronduit pessimistisch mensbeeld en tot een extreme nadruk op Gods soevereiniteit wat de genade betreft. De aanleiding voor deze ontwikkeling vormden de misstanden in de kerk van de middeleeuwen, die in haar ambitie bemiddelaarster van de genade te zijn toch eerder haar eigen aardse gewin op het oog had. Tot op vandaag blijven die gevoelens van onmacht ons parten spelen. De ervaring van onmacht wordt sterker naarmate het gevoel van schuld zich nog dieper in mij nestelt. Onmachtsgevoelens leiden vervolgens tot schaamte. De al dan niet ingebeelde afkeurende blikken van anderen waaraan ik mij blootgesteld voel, hebben een grote impact. Ik neem hun kijk op mijzelf over. Ik verwerp mezelf en voel me waardeloos. Ik schaam mij. Schaamte blijft vaak onuitgesproken. Ze verbergt zich achter andere gevoelens. Depressieve gevoelens bijvoorbeeld of agressieve. Omdat schaamte niet tevoorschijn komt, houdt ze zowel mij als schuldige en degenen die slachtoffer werden van mijn schuldig handelen, in een soort van wurggreep gevangen. Een cultuur van schaamte is het gevolg en verzoening is verder weg dan ooit.

Niet vergeten

Verzoening is het enige antwoord op onze schuld. Alleen verzoening opent opnieuw

perspectief. Het is bekend hoe aartsbischop Desmond Tutu reageerde op de kritiek dat de schuldigen aan wreedheden van het apartheidsregime die voor zijn zogeheten 'Waarheidscommissie' openlijk hun schuld beleden, niet gestraft werden. "Jullie hebben ze opgehangen", reageerde Tutu op zijn critici, "en was er nadien rust?". Nadien was er natuurlijk niets opgelost, moesten de vragenstellers toegeven. Het verleden blijft je achtervolgen. Daarom zijn straffen en proberen te vergeten allerminst de oplossingen voor het leven met schuld, zowel persoonlijk als maatschappelijk.

Verzoening veronderstelt vergeving. Dat is wat anders dan te doen alsof het verleden er niet geweest is. Terechtstellingen van schuldigen, onder welke vorm dan ook, zijn altijd een poging om het verleden tussen haakjes te zetten of uit te wissen. Dat is echter onmogelijk. Het verleden willen vergeten, getuigt bovendien van een gebrek aan respect voor het lijden van de slachtoffers. Zoals het monument voor de Joodse slachtoffers in Auschwitz het uitschreeuwt: 'Aarde, bedek hun bloed niet!' Vergeven is iets heel anders dan vergeten. Het verleden is wat het is en als ik schuldig ben aan een of ander lijden, moet ik die schuld dragen. Dan pas kunnen slachtoffers mij ook vergeven. In het bewustzijn dat ik schuldig ben en straf verdien, mag ik echter ervaren dat de ander zich niet op mij wreekt, maar mij een toekomst gunt waarin ik de kans krijg mij liefdevoller te gedragen. Het woord dat het evangelie gebruikt voor 'vergeven' heeft niet voor niets ook de betekenis van 'losmaken'. Door het bevrijden van de schuld van de doem van de wraak die er logisch zou op kunnen volgen, wordt een nieuwe toekomst mogelijk

Barsten van schuld

Maar de vraag is wat echte schuld is, of om de gelovige term te gebruiken: wat is

Als we elkaar de maat blijven nemen, houdt niemand stand

zonde? Er zou namelijk nogal eens wat afstand kunnen zijn tussen bepaalde schuldgevoelens en echte zonde of tussen aangeprate schuld en zonde. Sinds het boek Job weten we dat we ons geen schuld moeten laten aanpraten, zeker niet als een soort van al te gemakkelijke verklaring voor lijden dat ons overkomt. Zaken moeten wel helder blijven! Zonde is je terugtrekken uit de communicatie met je schepper en dat is het tegendeel van wat Job doet. Het is afstand nemen van de zin van je leven die erin bestaat mens en medemens te zijn en schein Gods. Zonde is afbreuk doen aan de liefde die als enige betekenis geeft aan het menselijk bestaan. Het is de aansluiting missen bij Gods geheimnisvolle aanwezigheid onder mensen, die hen tot hun recht brengt en levensruimte schenkt. Gebrek aan respect, voor medemensen én voor hun Schepper, is het punt. Het revolutionaire van het christelijk geloof is dat zonde echter niet per se op een onherstelbare ramp moet uitdraaien. In het hart van Jezus' verkondiging staat dat God heel anders omgaat met onze schuld dan dat mensen spontaan geneigd zijn te doen met elkaars schuld. Ook al wordt geen enkele poging gedaan om de schuld te minimaliseren of te verbloemen, de boodschap is: God vergeeft, gratis en ongeacht al mijn inspanningen om toch deugdzaam te leven. In het evangelie van Matteüs vinden we een grote parabel over vergeving, waarin de koning een niet in te beelden schuld zo groot, met één woord vergeeft (Mt. 18). Die koning staat voor God. De parabel krijgt echter een problematische wending als blijkt dat de dienaar zelf niet bereid is tot het kwijtschelden van een veel kleinere schuld. Vergeving is immers een wederkerig gebeuren. Alleen wie bereid is zelf te vergeven, kan ook vergeving ontvangen. Als we elkaar de maat blijven nemen, houdt niemand stand. We zijn aangewezen op elkaars vergevingsgezindheid. Het evangelie wil bovendien duidelijk maken dat wie niet bereid is anderen te vergeven, evenmin genade vindt in Gods ogen! Door de barsten van onze schuld dringt Gods licht in ons leven binnen in de gestalte van de vergeving die we ontvangen.

Een hut van verzoening

In een samenleving waar schuld taboe is, stelt de kerk een revolutionaire daad als ze ons, schuldig als we zijn, asiel aanbiedt. Daarin is de kerk teken van het asiel dat we bij God zelf vinden. Asiel betekent: vrije ruimte, vrij van oordeel en dreiging met straf. In die vrije ruimte wordt het mogelijk schuld uit te spreken en te belijden als de uitkomst van een verweringsproces dat eraan voorafgegaan is en waarin verantwoordelijkheid werd genomen. In die ruimte wordt ons vergeving toegesproken. Onze schuld wordt er niet weggetoverd, maar we worden ervan los-

gemaakt. God spreekt ons vrij. De schuld zal ons niet langer bepalen in ons doen en laten. Ik denk dat er een grote toekomst is voor het sacrament van de verzoening als rituele gestalte van Gods vrije ruimte voor de zondige mensen die we zijn. De kerk is geroepen die ruimte te bieden. Zo wordt de kerk mogelijk tot 'hut van verzoening', zoals Rwanda die kende na de genocide van de jaren negentig. Na het uitspreken van schuld en vergeving dronk men er samen met drie rietstengels bier uit eenzelfde kalebas. Mensen gunnen elkaar een nieuwe toekomst. Gods licht dat door de barsten binnendringt? Ik geloof het en ik

denk dat de kerk het kan opvangen om het helend effect ervan kracht bij te zetten. Dat ligt niet voor de hand want je moet bedenken dat we door ons schuldig gedrag afbreuk hebben gedaan aan haar getuigenis. Met ons eigen falen komt namelijk ook het gezamenlijk getuigenis onder druk te staan. Mijn schuld is niet alleen een persoonlijke zaak, zij drukt ook op de medechristenen met wie ik verbonden ben. Toch hoeft dat niet te betekenen dat de band voorgoed beschadigd is. De kerk vindt inspiratie in het voorbeeld van de vader uit de parabel die uitkijkt naar de terugkomst van zijn jongste zoon om

Nieuwe rituelen, 2

UIT ELKAAR GAAN

Vroedvrouw Isabel Lorca (51) en kunstenaar Serge de Boer (44) markeerden in december 2013 het einde van hun vijftienjarige relatie met een scheidings-ritueel.

"Ik wilde onze relatie goed afronden, zodat ik verder kon met mijn leven", vertelt Isabel. "Hoe precies wist ik niet. Ik opperde bijvoorbeeld om nog een keer samen op vakantie te gaan, maar Serge wilde dat niet. Toen stuurde mijn moeder me een interview met Annegien Ochtman uit *NRC Handelsblad*. Ik kende haar nog van vroeger, toen ze jeugdkampbegeleidster was. Inmiddels bleek ze rituelen te begeleiden, ook bij scheiding. Dát is het, dacht ik meteen."

Serge: "Ik was degene die drie jaar daarvoor was vertrokken, dus voor mij was een afsluitend ritueel minder urgent. We hadden zakelijk alles al afgewikkeld met een notaris die ook mediator was. Maar ik begreep Isabels behoefte."

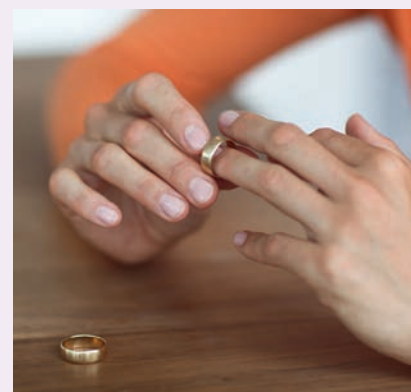
"Annegien vroeg ons om thuis op te schrijven wat de relatie voor ons betekend had, wat er nog van over was en wat we voor de toekomst wensten", vervolgt Isabel. "Dat was wat ik wilde: tot de essentie komen, maar tijdens het schrijven liep ik vast. Het was té pijnlijk om onder ogen te zien dat het

afgelopen was. Toen heb ik een halfjaar uitstel gevraagd."

Serge: "In die tijd hebben we gesprekken gevoerd met een systeemtherapeut. Jij had dat harder nodig dan ik, maar ook voor mij was het goed om met de billen bloot te gaan." "Ik had nog nooit zoiets spannends gedaan", reageert Isabel. "Door mijn woede en verdriet uit te spreken kon ik weer zacht worden. Pas daarna was ik toe aan nadenken over een ritueel. Onze dochter van toen veertien vond zo'n ritueel maar raar, onze zoon van twaalf vond het confronterend om daardoor te beseffen dat onze relatie echt afgelopen was. Eén keer gingen ze mee naar Annegien. Daar liet onze zoon voor het eerst zijn boosheid zien. Ik heb gezegd dat het me ontzettend speet. Dat luchtte op."

Ze besloten hun relatie samen met de kinderen en Isabels zus af te ronden in de tuin van het familiehuisje in Zeeland waar ze als gezin zoveel waren geweest. Zittend rondom een vuur sprak Annegien de openings- en slotwoorden; Isabel en Serge keken terug op hun relatie en spraken een belofte uit. Tussendoor klonk muziek die de kinderen hadden uitgekozen en las Isabels zus een verhaal van Toon Tellegen voor. Isabel: "We hebben haar erbij gevraagd omdat ze altijd achter ons allebei is blijven staan en omdat de kinderen dol op haar zijn."

Serge: "Ik sprak de hoop uit dat het goed zou

blijven gaan tussen ons, ook in materiële zin." Isabel: "Ik uitte mijn dankbaarheid over hoe goed we het samen hebben gehad. Het moeilijkst vond ik het om te beloven dat ik Serge en de kinderen vrij zal laten, juist omdat ik innig van ze hou. Daarna hebben we elkaar omhelsd, samen gehuild en met z'n allen gegeten; een bevrijdend maal. Onze scheiding voelt nu als een pakket met een strik erom waarnaar ik kan kijken; ik zit er niet meer in."

Serge: "Sindsdien is ons contact veel ontspannener, want de verhoudingen zijn duidelijk. Doordat ik de relatie had verbroken, stond Isabel op achterstand. Door onze gesprekken en het ritueel is dat gelijkgetrokken." ● (Frieda Pruim)

De namen van Isabel en Serge zijn om privacyredenen gefingeerd.

hem opnieuw 'in ere te herstellen'. De zoon zegt: "Vader, ik heb gezondigd, ik ben niet meer waardig uw zoon te heten." Maar de vader instrueert zijn knechten: "Haal het mooiste kleed, steek hem een ring aan de vinger, doe schoenen aan zijn voeten!" En hij voegt eraan toe: "Laten we feesten want mijn zoon was dood en is weer levend geworden!" (Lucas 15, 21-23). De vader biedt de schuldige zoon opnieuw asiel aan, niet om hem op de schuld vast te spijkeren maar precies om hem ervan los te kunnen maken. Dat losmaken gebeurt niet door hem te straffen maar door hem opnieuw de eer te geven die hij misschien niet verdient, maar die hem vanwege de vader nog altijd geschonken wordt. Gratis.

Herstel van relatie

Daarmee is de kern van het sacrament van de verzoening weergegeven. Zonder te oordelen biedt de kerk de zondaar asiel waardoor het mogelijk wordt schuld te belijden en in eer hersteld te worden, als mens en medemens, gelovige en medegelovige. Het ritueel opent de deur naar de toekomst, die door schuld werd dichtgegooid. Het opent eveneens de deur naar de gemeenschap waar ik thuishoor en waar er nog steeds een plek is voor mij, ook na een misstap. Het ritueel vertelt mij bovendien dat er ook voor mij een alternatief is, ja dat de eer die mij als mens toekomt mij uitnodigt mij actief op dat alternatief toe te leggen. De gemeenschap die mij opnieuw ontvangt in haar midden, engageert zich daarbij om mij de vruchtbare context te bieden waarin ik als 'nieuwe mens' groeien kan.

Als de kerk mij Gods vergeving toespreekt, dan is dat inderdaad de consequentie. Dat is natuurlijk heel wat anders dan het soort van biechtpraktijk waarbij mensen zich vernederd en veroordeeld voelen. Het was een van belangrijke beslissingen van de oud-katholieken in de jaren zeventig van de negentiende eeuw om de private biecht af te schaffen omdat het een soort van machtsinstrument geworden was. Het gevaar daartoe is blijkbaar nog altijd niet geweken getuige de uitspraak van paus Franciscus "dat de biechtstoel geen folterplaats is". Sinds de negentiende eeuw al zijn oud-katholieken op zoek gegaan naar rituelen van zondenbelijdenis, vergeving

De biecht is een plaats van verzoening.

en verzoening waarbij het accent valt op het 'in eer herstellen' van de schuldige mens. Schuld moet namelijk wel erkend worden anders kan ook het eerherstel niet plaatsvinden en blijft een mens eenzaam opgesloten in de beklemming van het schuldgevoel. Wie schuld uitspreekt tegenover een medemens en een medechristen, maakt een begin met het herstellen van de relatie met anderen die door de schuld beschadigd werd. Als het om een biechtgesprek gaat met een priester, is dat gegeven cruciaal. Het woord van vergeving dat mij door de priester, namens de hele gelovige gemeenschap, wordt toesproken, is de bevestiging van het herstel van die relatie. Het is geen machtswoord noch volgt er een of andere penitentie op. Het is integendeel verkondiging van de verzoening die mij wordt aangereikt. In de uitgestrekte armen van medemensen mag ik Gods eigen arm ontdekken die mij naar zich toetrekt om mij 'in ere te herstellen'. Daarom werkt het ritueel bevrijdend.

Wie schuld uitspreekt, begint met het herstellen van de relatie met ander

Maar naast het ritueel van een biechtgesprek, kennen we ook gemeenschappelijke boetevieringen die in essentie dezelfde dynamiek hebben. Soms is er bij zo een gemeenschappelijke boeteviering ook de gelegenheid om in enkele woorden openlijk persoonlijk schuld te belijden. Het gezongen 'kyrie eleison' ('Heer, ontferm u') dat erop volgt schept een solidariteit die hartverwarmend is.

Opgericht

Oog hebben voor menselijk falen en schuld is een teken van realisme en hoeft dus niet te ontaarden in een pessimistisch mensbeeld dat slechts onmacht stimuleert. Precies daarvoor zijn verzoeningsrituelen belangrijk. Het ritueel zal de mens uit zijn en haar schuld op kunnen richten. Aan de uitgestoken hand van de kerk, de medechristenen, word ik opnieuw opgetild tot de hoogte van mijn menselijke waardigheid. Mijn schaamte wordt van mij weggenomen. Daarom opent het voor mij de deur naar een toekomst waarin ik opnieuw kan proberen ernst te maken van mijn mogelijkheden om goed te doen. In de 'hut van verzoening' wordt mijn 'betere ik' tot leven gewekt. In Gods licht. ●

Dr. Joris Vercammen is oud-katholiek aartsbisshop van Utrecht.

Het nationale ritueel heeft katholieke wortels

STILTE SMEEDT ONS SAMEN

Een van de belangrijkste vragen die we ons als Nederlanders kunnen stellen, is wel deze: wat heeft onze natie voor zin? Op sleutelmomenten in de geschiedenis beantwoorden overheid en burgers die vraag door middel van nationale rituelen. De Nederlandse identiteit blijkt zich bij voorkeur te ontfouwen in stilte.

Tekst: Stefan Franz
Beeld: ANP Foto

Ellende verbreedert. Rampen en oorlogen vormen voor een volk een beproeving die men samen doorstaat. Ze vormen een reden om nader tot elkaar te komen.

De Tweede Wereldoorlog gaf ons een duidelijke gezamenlijke vijand. Maar tegenwoordig, nu wij in Nederland al jaren in vrede leven, is hier eigenlijk geen sprake meer van. Nederlanders hebben elkaar op dit moment niet nodig om een bezetting te doorstaan of een hongerwinter te overleven. Voor solidariteit hebben we het veel te goed. De saamhorigheid van de oorlogsjaren verwaterde, zelfontplooiing nam de plaats in van gezamenlijke overleving, 'wij' veranderde in 'ik'. De consumptiemaatschappij moedigt dit individualisme aan. Het zal standhouden zolang burgers zich liever omringen met luxeproducten dan met elkaar.

Een hutspot

Toch hebben we als Nederlanders sinds de Tweede Wereldoorlog een waardevolle traditie in stand weten te houden: de jaarlijkse Nationale Dodenherdenking, die wordt georganiseerd door het *Nationaal Comité 4 en 5 mei*. Tijdens deze herdenking worden de burgers van dit land onderge-

23 juli 2014: Op de dag van nationale rouw voor de MH17-slachtoffers vindt in Amsterdam een stille tocht plaats.

dompeld in vermeende nationale waarden – tolerantie, solidariteit en vrijheid met name. De toespraken en de media staan erbol van. Scholen ontvangen passend lesmateriaal dat dezelfde geest ademt. Met de oorlogsslachtoffers als uitgangspunt bezinnen wij op dit alles gedurende twee minuten stilte, die tevens de afsluiting van dit ritueel vormen. Voor even overkomt de deelnemers aan het ritueel een sprankje verbondenheid, overigens waarschijnlijk maar een fractie van het gevoel van verbondenheid dat Nederlanders tijdens de oorlog kenden.

Vorig jaar deed ik ten behoeve van mijn masterthesis *Religie en Ritueel* onderzoek naar de Dodenherdenking. Op 4 mei 2014 was ik aanwezig op de Dam. Daar werd mij duidelijk dat de toespraken en het jaarlijks wisselende thema van de herdenking

een soort hutspot vormen. Ingrediënten daarvan zijn zowel herinneringen aan de oorlog als vraagstukken die voortkomen uit de actualiteit. Zo werd dit jaar het vluchtelingenprobleem aan de orde gesteld. De Tilburgse hoogleraar Maurice Adams schreef een 'verdiepende tekst' met veel aandacht voor het jaarthema 'vrijheid' (na te lezen op www.4en5mei.nl). Hij verzoekt ons om solidair te zijn met wie naar Europa vluchten: "Op het eiland Lampedusa, de 'drempel van Europa', arriveren momenteel nog bijna dagelijks vluchtelingen op zoek naar een beter leven; daarbij sterven er ook iedere dag. Zien we dit als onze zorg en verantwoordelijkheid? Of beschouwen we het meer als de nevenschade (*collateral damage*) van een keuze die mensen op de vlucht nu eenmaal zelf maken?" De schrijvende

foto, enkele weken geleden, van het aangespoelde Syrisch-Koerdische jongetje Aylan Kurdi sloot perfect op deze woorden aan, al heeft deze foto natuurlijk een veel grotere impact dan een geschreven tekst. Europeanen kwamen na het zien van de foto spontaan in beweging, gingen vluchtelingen ophalen bij de grens en namen ze zelfs in huis.

Ook in Nederland horen we nu positieve geluiden ten opzichte van de vluchtelingen: volgens opiniepeiler Maurice de Hond was vorige maand 13 procent van de Nederlanders bereid om een vluchteling in huis te nemen. Desondanks steeg de PVV wegens onvrede onder de kiezers over de vluchtelingenstroom diezelfde maand in de peilingen naar 29 zetels. Het vluchtelingenprobleem doet een beroep op onze tolerantie en solidariteit: kernwaarden van onze identiteit. Maar we worden vooral geraakt in onze belangrijkste waarde: *vrijheid*. Want als ergens buiten Nederland de vrijheid wordt geschaad, staat ons land klaar om het goede voorbeeld te geven. De ramp met vlucht MH17, waarbij 196 Nederlanders omkwamen (in totaal verloren 298 mensen het leven) was dan ook een directe aanval op de door ons gekoesterde vrijheid. We hadden opeens een vijand. De Russen werden door het Westen aangewezen als daders. Hadden zij zich eerder dat jaar door het inlijven van de Krim ook al niet van hun agressieve kant laten zien?

Oorsprong van stilte

De ramp zorgde voor een massale beweging van individuele Nederlanders die ineens zij aan zij stonden. "Velen van u laten mij nu weten dat onze gevoelens overeenkomen. Dat laat zien hoe ons land in staat is tot grote medemenselijkheid en grote eensgezindheid. Niemand, helemaal niemand krijgt ons klein," schreef toenmalig minister van Buitenlandse Zaken Frans Timmermans op zijn Facebookpagina. Dat de verantwoordelijken ervoor kozen om het nationale rouwproces vooral te markeren met stilterituelen, wekt geen verrassing. Mensen organiseerden immers spontaan, zonder dat dat overheid eraan te pas kwam, al stille tochten. Tijdens de overbrenging van de MH17-slachtoffers gingen mensen op de route van het militair vliegveld in Eindhoven naar Hilver-

sum zelfs massaal langs de weg te staan. Dat zij de stilte op verschillende plekken langs de route door applaus onderbraken, zou kunnen samenhangen met de klap die de ramp teweegbracht. Eerdere ervaringen met 'zinloos geweld' dan wel 'mindere' rampen vielen daarbij in het niet.

Het verschijnsel van de stille tocht is verankerd in de Nederlandse cultuur als uiting van verontwaardiging en afkeur en als antwoord op rampen en zinloos geweld. Het betreft hier een typisch Nederlands fenomeen. We zouden kunnen zeggen dat stilte de kern vormt van onze nationale rituelen. Maar waar komt deze stilte vandaan? Nederland heeft een periode van drastische ontkerkelijking achter de rug. Nu de kerk niet langer het monopolie heeft op morele waarden, is de staat daarvan de hoedster geworden. De wisselwerking tussen volk en overheid bepaalt welke waarden als belangrijk gelden, maar ook welke waarden als negatief of zelfs bedreigend worden ervaren.

"Mensen maken zich zorgen over onderwerpen als de verruwing in de samenleving en de onderlinge omgangsvormen. In Nederland gaan tolerantie en veel ruimte voor het individu traditioneel samen met een sterk ontwikkelde solidariteit en onderlinge betrokkenheid. Die gedeelde waarden vertegenwoordigen een groot maatschappelijk kapitaal. Ze zorgen ervoor dat alle inwoners van het Koninkrijk zich in vrijheid kunnen ontplooiën, zich beschermd weten en zich thuis kunnen voelen," aldus vorige maand koning Willem-Alexander in de troonrede. Opvallend is dat de koning in zijn betoog kerk en religie buiten beschouwing liet. Waar het in een land als de Verenigde Staten heel gewoon is dat autoriteiten God consequent bij hun toespraken betrekken, moeten Nederlanders daar niets meer van hebben. En hoewel de kerk wel degelijk een rol speelde in de organisatie van stille

herdenkingen na de MH17-ramp, waren deze herdenkingen zelf niet kerkelijk. Toch, ondanks het feit dat de secularisering hard heeft toegeslagen, zien mensen veel christelijke waarden nog steeds als waardevol. Sterker nog: onze stilterituelen vinden hun oorsprong in het katholicisme.

Stille omgang

Het begon allemaal met het Mirakel van Amsterdam in 1345, waarbij een stervende man na het ontvangen van de laatste sacramenten een hostie zou hebben uitgebraakt. De werkster gooide het braaksel in het haardvuur. De volgende ochtend lag de hostie – tot ieders grote verbazing – ongeschonden in de as. De Amsterdamse katholieken besloten deze heilige gebeurtenis jaarlijks te herdenken met een processie. Maar na de reformatie verbood de protestantse meerderheid hen om een processie te houden. Het weerwoord van de katholieken was de Stille Omgang: een tocht in stilte viel namelijk niet onder het verbod. De Stille Omgang werd in 1881 voor het eerst gelopen en vindt nog steeds jaarlijks plaats. De katholieke schrijver Anton van Duinkerken, die sinds 1929 in Amsterdam woonde, was zo onder de indruk van de Stille Omgang dat, toen hem werd gevraagd om mee te denken over de manier waarop Nederland na de Tweede Wereldoorlog de bevrijding zou kunnen vieren, hij zich door dit ritueel liet inspireren. "Zoals immers de Stille omgang een herdenkingstocht was vanwege het mirakel, zo zag hij daarvoor ook een betekenisvolle rol weggelegd bij de herdenking van de oorlog. Vandaar dat hij zou hebben gepleit voor het idee om stille tochten als centraal rouw- en herdenkingsritueel in te voeren," aldus Jan Peter Margry, onderzoeker aan het Meertens Instituut, in zijn publicatie *Stille omgang als civil religion: een manifestatie van Nederlandse identiteit*. Stille tochten maar ook het houden van één of meerdere minuten stilte zijn inmiddels zo ingeburgerd, dat we deze seculiere rituelen vanzelfsprekend in ons rouwproces opnemen. Unaniem achten we stilte superieur aan ieder gesproken woord. Immers, niet alles is met woorden uit te drukken en de spraakwatervallen van hoogwaardigheidsbekleders kunnen ➔

Stilte is zowel een verbindende als een onderscheidende kracht

evengoed voor verdeeldheid zorgen als voor saamhorigheid. "Stilte is beter dan betekenisloze woorden," zei zo'n 2500 jaar geleden de Griekse wijze Pythagoras al. De universele stilte is dan ook de belangrijkste kracht achter de nationale rituelen. Het stilleritueel is voor iedereen toegankelijk, ongeacht iemands ras, afkomst of religie.

Cement

Een van de belangrijkste vragen die we onszelf als volk kunnen stellen, is wel deze: *wat heeft onze natie voor zin?* Waarom zouden we niet opgeslokt willen

worden door een Europese superstaat? Waarom zouden we niet opgaan in een monocultuur der mensheid en onszelf ontdoen van conflictueuze tradities zoals Sinterklaas? Ik kan die vraag niet helemaal beantwoorden, maar er zijn wel tekenen dat mensen voor zichzelf behoefte hebben aan onderscheid, aan een eigen identiteit dus. Deze identiteit wordt gevormd door het collectief: als je bij het 'ongelooflijk goede land' van Frans Timmermans wilt horen, kan dit via het ritueel: je gaat langs de weg staan als de stoffelijke resten van de MH-17 slachtoffers voorbijkomen en houdt twee minuten stilte.

Ritueel is het cement van de samenleving. De Nederlandse identiteit ontvouwt zich in stilte: een kracht die ons telkens weer weet te binden. Als collectief onderscheiden we ons hiermee niet alleen als land, maar nemen we stelling tegen een gezamenlijke vijand wiens waarden wij inferieur achten aan de onze. Ziehier de merkwaardige paradox van het stilleritueel: het bewerkt tegelijkertijd verbondenheid met elkaar én onderscheid met anderen. ●

Stefan Franz is religiewetenschapper. Hij publiceerde eerder over dit onderwerp op www.nieuwwij.nl.

Nieuwe rituelen, 3

MAN WORDT VROUW

Ict-specialist Miranda Koekkoek (48) vierde in november 2014 de afronding van haar transitie van man naar vrouw in de Utrechtse oecumenische gemeente EUG. In dezelfde viering kreeg ze samen met haar partner Marian Geurtsen (50), ritueelspecialist, een nieuwe zegen over hun vijftienjarige huwelijk.

"In mijn jeugd voelde ik me afgewezen door de kerk", vertelt Miranda. "In de Bijbel las ik dat een man geen vrouwenkleden mag dragen; mijn ouders vonden homo zijn op het randje. In plaats van de kerk de rug toe te keren, heb ik mijn vrouwelijkheid weggestopt. Tijdens mijn studie ontdekte ik de studentengemeente, die opener voelde, zonder dat ik iets van mijn ware gevoelens liet zien. Als ik bad, vroeg ik me af: waarom moet ik zo zijn? Juist daarom wilde ik in de kerk iets met de afronding van mijn transitie doen. Het zou een erkenning zijn dat ik mag zijn wie ik ben, een openbare goedkeuring. Praktisch gezien had ik die goedkeuring al gekregen door mijn naam in mijn paspoort te veranderen, maar een zegen in de kerk was fundamenteeler."

"Mijn insteek was: als we hier samen uitkomen, wil ik graag opnieuw ja zeggen tegen mijn huwelijk met Miranda", vervolgt Ma-

rian. "Vijftien jaar eerder was ik getrouwd met een man met een andere naam. Voorafgaand aan de viering hebben we die naam in mijn ring laten veranderen. De pastores reageerden positief op onze verzoeken. Zij stelden voor om ons in een gewone zondagochtendviering te zegenen. Daarover moest ik wel even nadenken. Je deelt iets heel intiem en ik wist niet of iedereen er open voor zou staan." Miranda: "Ik vond een reguliere viering juist fijn: daar gaat meer erkenning van uit. Ik had er vertrouwen in dat het geaccepteerd zou worden." Samen met een van de pastores bereidden ze de viering voor. "Als theoloog en ritueeldeskundige kreeg ik alle ruimte bij de invulling van de rituelen", aldus Marian. "Miranda's nieuwe naam staat symbool voor haar nieuwe leven, dus daarom hebben we gekozen voor een naamgevingsritueel, dat vaak ook bij de doop gebruikt wordt. Miranda raakte het water in de doopvont aan als herinnering aan haar doop en de pastor nodigde haar uit de namen uit te spreken waarmee ze voortaan gekend wilde worden. Haar ouders stonden naast haar. Daarna legde de pastor haar de handen op. Later in de viering nodigde hij ons uit om elkaar opnieuw trouw te beloven in onze eigen woorden. We hielden elkaars handen vast. De pastor legde zijn hand daarop en zegende zo onze ringen opnieuw."

TRANSGENDER

**NIET OMDAT IK
ANDERS WIL ZIJN**

**MAAR OMDAT IK
MEZELF WIL ZIJN**

Loesje

Postbus 1045
6801 BA Arnhem www.loesje.nl

"De intensiteit van de viering is me het meest bijgebleven", zegt Miranda. "Mijn verleden, heden en toekomst kwamen hierin samen; de cirkel was rond. De viering was rijk en geladen en de aanwezigheid van mijn ouders deed me heel goed." Voor Marian kwam in de herbevestiging van de trouwbeloofte alles bij elkaar. "Ik was geëmotioneerd en dat gold voor veel meer mensen in de kerk, een bijzondere mix van gemeenteleden, vrienden en familie. De vreswens daarna vond ik ook mooi: daarmee verbreedden we onze persoonlijke ervaring naar de hele gemeenschap." ●

(Frieda Pruim)